UDK 159.9:28-1(497.6)(091)"1982/2026"
DOI 10.26340/muallim.v27i107.2249

PSIHOLOGIJA RELIGIOZNOSTI U PUBLIKACIJAMA ISLAMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI (1982–2026)[1]

Dijana SULEJMANOVIĆ
Univerzitet u Bihaću - Islamski pedagoški fakultet
dijana.sulejmanovic@ipf.unbi.ba

Sažetak: O psihologiji religioznosti danas govorimo kao o prepoznatljivoj istraživačkoj oblasti unutar savremene psihologije čiji razvoj se može pratiti kroz empirijska istraživanja i izdavačku djelatnost. Jedan od značajnijih prostora za objavljivanje radova koji religiju razmatraju iz različitih naučnih perspektiva, uključujući i psihološku, u Bosni i Hercegovini predstavljaju publikacije Islamske zajednice. Cilj ovog rada je analizirati zastupljenost psihologije religioznosti u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u periodu od 1982. do 2026. godine te utvrditi tematske i metodološke karakteristike objavljenih radova, kao i njihov razvoj kroz vremenske faze.

Istraživanje je provedeno primjenom bibliografske i sadržajne analize. U okviru uzorka od ukupno 3090 objavljenih članaka, izdvojeni su i analizirani radovi koji obuhvataju psihološke aspekte religioznosti. Za svaki relevantan rad evidentirano je: godina objavljivanja, vrsta rada, tematska oblast, metodološki pristup, instrumentarij i primjenjene metode analize.

Rezultati pokazuju da psihologija religioznosti čini relativno mali, ali kontinuirano prisutan dio publikacijske produkcije analiziranih glasila tokom posljednje dvije decenije. Istovremeno je uočen pomak od teorijskih i preglednih radova prema empirijskim istraživanjima uz širenje istraživanih tema i primjenu raznovrsnijih metodoloških postupaka. Uprkos tome, broj empirijskih istraživanja i dalje je ograničen, što ukazuje na potrebu za daljnjim razvojem ove istraživačke oblasti u okviru psihologije religioznosti u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *psihologija religioznosti, religioznost, sadržajna analiza, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, naučni časopisi*

Uvod

Psihologija religioznosti danas predstavlja prepoznatljivo područje psihološke nauke koje proučava religijska vjerovanja, iskustva i ponašanja te njihovu povezanost s različitim aspektima psihološkog funkcioniranja čovjeka. Nalazi ranijih istraživanja potvrđuju da religioznost ima značajnu ulogu u oblikovanju identiteta, vrijednosnih orijentacija, socijalnih odnosa i psihološke dobrobiti pojedinca.

U Bosni i Hercegovini, naročito u periodu nakon 1995. godine, interes za proučavanje religioznosti oblikovan je specifičnim društveno-historijskim okolnostima. Rekonstrukcija društva, jačanje religijske identifikacije i povećana prisutnost religije u javnom prostoru otvorili su niz istraživačkih pitanja o ulozi religioznosti u svakodnevnom životu pojedinca i zajednice. U tom kontekstu, islamska religioznost zauzima posebno mjesto, imajući u vidu njen značaj za kulturni, historijski i društveni identitet Bosne i Hercegovine.

[1] Ovaj članak dio je većeg istraživačkog projekta autorice na temu "30 godina psiholoških istraživanja religioznosti u Bosni i Hercegovini: teme, metodologija i istraživački trendovi (1995–2025)".

Iako je u proteklim decenijama objavljen značajan broj radova koji se bave različitim aspektima islamske religioznosti, uočava se nedostatak sistematskih pregleda koji bi omogućili uvid u tematske i metodološke obrasce ovih istraživanja. Takvi pregledi su važni za razumijevanje razvoja istraživačkog polja, identifikaciju dominantnih tema i metodoloških pristupa, kao i potencijalnih istraživačkih praznina u dosadašnjim istraživanjima. U tom smislu, ovaj rad se fokusira na zvanične publikacije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, i to: *Novi Muallim*, *Zbornik Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* te *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*. Ove publikacije su odabrane zbog njihove institucionalne relevantnosti i kontinuiteta objavljivanja radova iz oblasti religije, odgoja i društvenih nauka, uključujući i radove koji tretiraju psihološke aspekte religioznosti. Sistematska analiza ovih radova omogućava uvid u način na koji se psihološki aspekti religioznosti razvijaju unutar institucionalnog akademskog okvira Islamske zajednice.

Cilj ovog rada jeste prikazati i analizirati psihološka istraživanja religioznosti objavljena u navedenim publikacijama u periodu od 1982. do 2026. godine, s posebnim fokusom na tematske i metodološke trendove razvoja psihologije religioznosti unutar ovog institucionalnog konteksta.

Religioznost kao predmet psiholoških istraživanja

Početak naučnog proučavanja religioznosti najčešće se vezuje za razvoj psihologije krajem XIX i početkom XX stoljeća. Međutim, intenzivniji razvoj empirijskih istraživanja započinje tokom druge polovine XX stoljeća, kada religioznost postaje predmet sistematskog mjerenja i analiza. U tom periodu razvijeni su brojni teorijski modeli i instrumenti koji su omogućili proučavanje različitih dimenzija religioznosti, uključujući religijska uvjerenja, praksu, iskustva, motivaciju i religijsku orijentaciju.

Razvoj psihološkog proučavanja religioznosti u velikoj mjeri bio je oblikovan radovima u kojima se religioznost nastojala konceptualizirati kao višedimenzionalni psihološki konstrukt. Klasičan doprinos u ovom području dali su Allport i Ross (1967), koji su uveli razlikovanje između intrinzične i ekstrinzične religijske orijentacije, čime je omogućeno empirijsko istraživanje različitih oblika religijske motivacije i njihove povezanosti s psihološkim i socijalnim varijablama. Kasniji teorijski i metodološki radovi dodatno su proširili ovo područje razvojem mjernih instrumenata i složenijih teorijskih modela, čime je religioznost postala predmet istraživanja u različitim oblastima psihologije.

Do sredine 1990-ih godina istraživanja su dominantno bila usmjerena na konceptualizaciju i mjerenje religioznosti, njenu povezanost s osobinama ličnosti te razvoj religijskih uvjerenja tokom životnog vijeka. Većina studija provedena je u zapadnim društvima, dok su istraživanja muslimanskih populacija bila znatno rjeđa. Nakon 1995. godine dolazi do značajnog širenja istraživačkog interesa. Pored tradicionalnih tema, savremena istraživanja religioznosti sve češće usmjerena su na ispitivanje odnosa religioznosti s mentalnim zdravljem, psihološkom dobrobiti, kvalitetom života, religijskim suočavanjem sa stresom, vrijednosnim orijentacijama te međugrupnim odnosima (Koenig, 2009; Moreira-Almeida et al., 2006; Pargament, 1997; Saroglou, 2011). Istovremeno raste broj istraživanja provedenih u nezapadnim i multireligijskim društvima, što doprinosi boljem razumijevanju kulturalne uvjetovanosti religijskih fenomena.

Slični procesi mogu se uočiti i u Bosni i Hercegovini. U društvu koje karakterizira višestoljetna prisutnost različitih religijskih tradicija, proučavanje religioznosti ima poseban naučni značaj. Poslijeratni period obilježen je porastom religijske identifikacije s izraženijom prisutnošću religije u javnom i privatnom životu, što se odrazilo i na razvoj naučnih istraživanja. Pregled dosadašnje literature pokazuje da se proučavanje religioznosti u postsocijalističkom kontekstu Bosne i Hercegovine intenzivnije razvija nakon 1990-ih godina, pri čemu religija postaje važan društveni i psihološki referentni okvir povezan s identitetom, vrijednosnim orijentacijama i socijalnim odnosima (Dušanić, 2020). U takvom društvenom kontekstu religioznost se ne posmatra samo kao individualna psihološka karakteristika, već i kao fenomen oblikovan historijskim, kulturnim i društvenim okolnostima.

U okviru socijalnopsiholoških istraživanja religioznosti posebno se ističu nalazi koji povezuju religijsku orijentaciju s međugrupnim stavovima, predrasudama i identitetskim procesima. Naprimjer, istraživanja provedena na uzorcima muslimanskih studenata u Bosni i Hercegovini pokazala su da su dimenzije poput intrinzične religijske orijentacije i religijskog fundamentalizma značajno povezane s različitim obrascima stavova prema vanjskim grupama (Drače, Efendić i Hadžiahmetović, 2016). Ovi nalazi ukazuju da religioznost može biti povezana s načinom na koji pojedinci percipiraju pripadnike drugih društvenih grupa, čime se dodatno potvrđuje njen značaj u proučavanju međugrupnih odnosa u bosanskohercegovačkom kontekstu. Pored socijalnopsiholoških aspekata, u novijim istraživanjima sve veću pažnju zauzimaju teme religioznosti i mentalnog zdravlja, kao i uloga religije u psihoterapiji. U tom kontekstu, istraživanja u Bosni i Hercegovini ukazuju na prisutnost integracije religijskih i duhovnih elemenata u psihoterapijskoj praksi, posebno u radu s religioznim klijentima, gdje se religijske prakse i uvjerenja koriste kao resurs u procesu psihološkog oporavka i prilagodbe (Draganović i drugi, 2025). Ovi nalazi pokazuju da

se u novijim istraživanjima religioznost sve češće razmatra kao resurs za suočavanje sa stresom, očuvanje mentalnog zdravlja i jačanje psihološke otpornosti, pri čemu fokus istraživanja više nije ograničen isključivo na mjerenje individualnih religijskih uvjerenja i praksi.

U metodološkom smislu, istraživanja religioznosti u Bosni i Hercegovini uglavnom se oslanjaju na kvantitativne pristupe, s dominantnom primjenom korelacijskih nacrta i upitnika kao mjernih instrumenata. Posebno su značajni radovi koji se bave konstrukcijom i validacijom instrumenata religioznosti za islamski kontekst, pri čemu se religioznost operacionalizira kroz više latentnih dimenzija, uključujući kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu komponentu (Isić-Imamović, Pehlić i Neimarlija, 2014). Takvi radovi predstavljaju važan metodološki doprinos jer omogućavaju empirijsko istraživanje religioznosti unutar specifičnog kulturalnog i religijskog konteksta.

Naučni časopisi imaju važnu ulogu u razvoju svake naučne discipline jer odražavaju dominantne istraživačke interese, metodološke pristupe i teorijske tokove karakteristične za određeni period. Analizom njihove sadržajne strukture moguće je pratiti razvoj pojedinih istraživačkih oblasti, promjene u zastupljenosti tema te odnos između teorijskih i empirijskih radova. Takve analize predstavljaju vrijedan izvor informacija o razvoju nauke, ali i o prioritetima akademske zajednice u određenom društvenom i historijskom kontekstu.

U Bosni i Hercegovini publikacije Islamske zajednice predstavljaju jedan od najznačajnijih prostora za objavljivanje radova iz oblasti islamskih nauka, odgoja i obrazovanja, društvenih nauka te različitih disciplina koje proučavaju religiju. Iako su tokom proteklih decenija objavljivani i radovi koji tematiziraju psihološke aspekte religioznosti, do danas nije provedena sistematska analiza njihove zastupljenosti, tematskih obilježja, metodoloških karakteristika niti promjena koje su se dešavale tokom vremena.

Ovakva analiza predstavlja važan korak u razumijevanju razvoja psihologije religioznosti unutar akademskog prostora Islamske zajednice. Ona omogućava identifikaciju dominantnih istraživačkih tema, metodoloških pristupa i promjena u istraživačkim interesima kroz različite vremenske periode, ukazuje na područja koja su bila nedovoljno zastupljena te može poslužiti kao osnova za usmjeravanje budućih istraživanja.

Metodološki okvir istraživanja

Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja odnosi se na nedostatak sistematskih pregleda psiholoških istraživanja religioznosti objavljenih u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Shodno tome, rad predstavlja deskriptivnu bibliografsku i sadržajnu analizu naučnih i stručnih radova iz oblasti psihologije religioznosti objavljenih u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u periodu od 1982. do 2026. godine. Cilj pregleda bio je identificirati dominantne teme, metodološke pristupe i istraživačke trendove u okviru empirijskih studija koje koriste psihološke konstrukte i metode u proučavanju religioznosti.

Postupak prikupljanja podataka

U analizu su uključeni radovi koji ispunjavaju sljedeće kriterije: 1. empirijska istraživanja ili teorijski radovi zasnovani na psihološkim konstruktima religioznosti, 2. radovi objavljeni u nekoj od redovnih publikacija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i visokoobrazovnih institucija čiji je ona osnivač te 3. radovi objavljeni od prvog do aktuelnog broja svake publikacije, odnosno u periodu od 1982. do 2026. godine. Radovi koji zadovoljavaju postavljene kriterije analizirani su kvalitativno, pri čemu su podaci kodirani i grupisani prema tematskim cjelinama, metodološkim karakteristikama (istraživački nacrt, uzorak, instrumentarij) te vremenskim periodima razvoja istraživanja.

Iz analize su isključeni radovi iz oblasti tefsira, hadisa, fikha, akaida, historije, islamske pedagogije i drugih disciplina koji religioznost razmatraju isključivo iz teološke ili normativne perspektive, bez razmatranja psiholoških konstrukata ili procesa. Također, iz dalje obrade isključeni su radovi koji se bave psihološkim temama ali bez religijskog aspekta ili religijom bez psihološkog aspekta. Upravo zadovoljavanje ovog kriterija bilo je među najsloženijim i vremenski najzahtjevnijim koracima cjelokupne analize.

Uzorak

Osnovnu jedinicu analize predstavlja pojedinačni naučni ili stručni članak. Pregledani su svi brojevi odabranih časopisa objavljeni od početka objavljivanja 1982. godine do 30.6.2026. godine. Za svaki objavljeni članak pregledani su naslov, sažetak, ključne riječi i, prema potrebi, cjelovit tekst kako bi se utvrdilo ispunjava li kriterije uključivanja u analizu. Ukupno je pregledano 3090 radova iz četiri publikacije, uključujući sva objavljena izdanja svake publikacije. Po fazama, analiza je izgledala ovako:

I faza – pregled svih članaka radi identifikacije radova iz područja psihologije;
II faza – detaljna analiza sažetaka i ključnih riječi radi utvrđivanja pripadnosti psihologiji religioznosti;
III faza – pregled cjelovitih tekstova i konačan odabir radova koji zadovoljavaju sve kriterije. Iz ove faze analize izostavljeni su radovi koji su se bavili psihologijom religioznosti, ali iz perspektive socijalnog rada, pedagogije ili socijalne pedagogije.

U Tabeli 1 prikazani su dobiveni podaci ove analize.

Tabela 1. Uzorak istraživanja: objavljeni radovi u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (N=3090)

Naziv časopisa/zbornika	Period objavljivanja	Ukupno objavljenih izdanja	Ukupno objavljenih članaka	I faza	II faza	III faza
Novi Muallim: časopis za odgoj i obrazovanje	2000–2026.	105	1955	68	9	2
Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu	1982–2026.	29	496	12	8	3
Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Zenici	2003–2026.	21	398	57	5	3
Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću	2007–2025.	17	241	40	3	2
UKUPNO	**1982–2026.**	**172**	**3090**	**177**	**25**	**10**

Ovdje smatramo važnim napomenuti da je časopis *Muallim* objavljivan od 1910. godine, ali ovdje su analizirana izdanja časopisa *Novi Muallim* objavljivana nakon 2000. godine, odnosno treći period u historiji izlaženja ovog lista, a zbog lakšeg razumijevanja konteksta i socijalnih prilika, kao i lakšeg upoređivanja s radovima iz drugih časopisa, odnosno zbornika radova.

Analizirana su izdanja časopisa i zbornika koja su bila dostupna onlinе putem njihovih zvaničnih stranica do kraja faze prikupljanja podataka u ovom istraživanju, a što se odnosi na period april–juni 2026. godine.

Za svaki uključeni rad evidentirane su sljedeće karakteristike: godina objavljivanja, časopis u kojem je rad objavljen, vrsta rada (teorijski, pregledni ili empirijski), osnovna istraživačka tema, ključne riječi, metodološki pristup, karakteristike uzorka te glavni zaključci.

Prikupljeni podaci analizirani su primjenom deskriptivne statistike i kvalitativne sadržajne analize. Rezultati su prikazani prema tematskim oblastima, metodološkim karakteristikama i vremenskim periodima.

Rezultati

Od ukupno pregledanih 3090 radova, 177 članaka odnosilo se na psihološke teme, a 25 je evidentiranih radova koji se bave psihološkim aspektom religioznosti. Ovi radovi detaljno su pregledani i analizirani, nakon čega u dalju obradu nije uvršteno 15

radova koji nisu ispunjavali postavljene kriterije, jer, iako je tema bila psihološka, nije primjenjivana psihološka metodologija nego su autori temi religioznosti pristupili iz perspektive socijalnog rada, pedagogije ili socijalne pedagogije. U završnu fazu analize uvršteno je ukupno 10 naučnih empirijskih i stručnih članaka.

U Tabeli 2 prikazani su radovi koji su zadovoljili postavljene kriterije. Radi lakšeg razumijevanja, u ovoj tabeli izostavljena su imena autora i naziv publikacije (pogledati: Literatura).

Tabela 1. Psihološka istraživanja islamske religioznosti u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Godina i naslov rada	Metodologija	Ključne riječi	Glavni nalaz
2005. Mogućnosti primjene znanstvene metode u istraživanju religioznosti	Teorijski rad	religioznost, znanost, metode (kvalitativna, kvantitativna), triangulacija	Religioznost se istražuje kvalitativnim pristupom, uz težnju ka ad hoc objašnjenju.
2011. Kanonički odnosi religioznosti i bračnog kvaliteta	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 60 bračnih parova – *Instrumentarij*: Upitnik o religioznosti i njenom utjecaju na svakodnevni život, Upitnik intrinzične/ekstrinzične religiozne orijentacije – *Obrada podataka*: kanonička korelacijska analiza	dimenzije religioznosti, intrinzična i ekstrinzična religiozna orijentacija, bračni kvalitet, kanonička korelacijska analiza	Niža intrinzična religioznost i izraženija ekstrinzična religiozna orijentacija bračnih partnera povezani su s većim stepenom bračne neprilagođenosti, konflikata i nezadovoljstva u odnosu.

Godina i naslov rada	Metodologija	Ključne riječi	Glavni nalaz
2011. Osnove islamskog pogleda na koncept emocionalne inteligencije	Teorijski rad	islam, emocije, emocionalna inteligencija, interpersonalna i intrapersonalna osjetljivost, empatija	Emocionalna inteligencija, posmatrana kroz islamsku perspektivu, predstavlja skup sposobnosti prepoznavanja, upravljanja i usmjeravanja emocija koje doprinose moralnom razvoju pojedinca, kvalitetnim međuljudskim odnosima i ostvarivanju sklada između čovjeka, zajednice i Boga.
2014. Konstrukcija i metrijske karakteristike Upitnika religioznosti	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 230 studenata; – *Instrumentarij*: Upitnik religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti – *Obrada podataka*: faktorska analiza	upitnik religioznosti, vjerovanje, religijsko znanje, religijsko osjećanje, religijska praksa, interpersonalni odnosi	Ovdje konstruirani Upitnik religioznosti mjeri tri dimenzije religioznosti: vjerovanje, ortopraksu i interpersonalne odnose s drugima.
2015. Religioznost i porodična orijentacija muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 1151 mladih; – *Instrumentarij*: samoprocijenjena religijska samoidentifikacija i religijska praksa – *Obrada podataka*: analiza varijanse i multivarijatni postupci	religioznost, porodična orijentacija, muslimanska omladina	Religioznost muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini značajno doprinosi oblikovanju stavova o porodici i porodičnim vrijednostima, iako je praktični intenzitet tog utjecaja ograničen.
2020. Psihološki aspekti religijskog iskustva mladih u islamskoj molitvi/namazu	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 9 mladih; – *Instrumentarij*: polustrukturirani intervju; – *Obrada podataka*: kvalitativna tematska analiza	religijsko iskustvo, islamska molitva, polustrukturirani intervju, mladi	Religijsko iskustvo u namazu povezano je s pozitivnim emocijama, osjećajem bliskosti Bogu, unutrašnjim mirom, pozitivnijom slikom o sebi i osjećajem podrške; izostavljanje namaza povezano je s negativnim emocijama i lošijom samopercepcijom.
2020. Uloga islamske vjeronauke u afirmaciji pozitivnih vrijednosti – mogućnosti i izazovi	Teorijski rad	islamska vjeronauka, pozitivne vrijednosti, euroatlantske integracije	Islamska vjeronauka ima značajan potencijal u promicanju pozitivnih vrijednosti i odgovoru na savremenu krizu vrijednosti, ali njena uspješnost zavisi od kontinuiranog i sistemskog usklađivanja nastavnih mogućnosti s društvenim izazovima.
2021. Odnos između stepena anksioznosti i religioznosti kod studenata Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 131 student; – *Instrumentarij*: Skala centralne religioznosti; – *Obrada podataka*: korelaciona analiza	anksioznost, religioznost, korelacija, studenti	Viši nivo religioznosti povezan s nižim nivoom anksioznosti kod studenata, iako je utvrđena povezanost slaba, ali statistički značajna.
2025. Sociodemografske varijable i religioznost kao determinante psihosocijalnih posljedica kockanja i stavova o kockanju kod mladih	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: 694 mladih; – *Instrumentarij*: Upitnik religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti; – *Obrada podataka*: korelaciona analiza, teorijska analiza, deskriptivno-analitički servej metod	religioznost, kockanje, islamsko vjerovanje, obavljanje namaza, interpersonalni odnosi	Religioznost i sociodemografske karakteristike su značajni prediktori psihosocijalnih posljedica kockanja kod mladih, pri čemu žene i osobe koje prakticiraju vjerske obrede iskazuju manju izloženost negativnim posljedicama kockanja.

Godina i naslov rada	Metodologija	Ključne riječi	Glavni nalaz
2025. Religioznost mladih Z generacije	Empirijsko istraživanje: – *Uzorak*: N=150 mladih; – *Instrumentarij*: Kratka skala religioznosti; – *Obrada podataka*: korelacijski	religija, religioznost, mladi, generacija Z	Pripadnike tzv. Z generacije karakterizira visok stepen religioznosti, emocionalne kompetentnosti i samopoštovanja.

Diskusija rezultata

Tematske kategorije psiholoških istraživanja religioznosti

Analiza obuhvaćenih naučnih radova pokazuje da se psihološka istraživanja religioznosti u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini mogu grupisati u nekoliko dominantnih tematskih cjelina. Iako se pojedini radovi razlikuju po teorijskim okvirima i metodološkim pristupima, moguće je uočiti stabilne istraživačke obrasce koji su se razvijali tokom posmatranog perioda.

Najzastupljeniju kategoriju čine istraživanja koja religioznost dovode u vezu s *psihološkim funkcioniranjem pojedinca*. Ovoj grupi pripadaju radovi koji ispituju odnos religioznosti i emocionalne inteligencije (Ramić i Botić, 2011), religijsko iskustvo tokom namaza (Isić-Imamović i Hasanagić, 2020), povezanost religioznosti i anksioznosti (Brkić i Smajić, 2021), religioznost kao determinantu psihosocijalnih posljedica kockanja (Joldić, Pehlić i Hasanagić, 2025) te religioznost mladih Generacije Z u kontekstu emocionalnih kompetencija i samopoštovanja (Sulejmanović, 2025). U ovim istraživanjima religioznost se najčešće posmatra kao psihološki resurs povezan s emocionalnim blagostanjem, mentalnim zdravljem i adaptivnim obrascima ponašanja.

Drugu tematsku cjelinu čine radovi koji religioznost razmatraju u kontekstu *porodičnih i interpersonalnih odnosa.* U ovu grupu svrstavaju se istraživanja o odnosu religioznosti i bračnog kvaliteta (Isić, 2011) te religioznosti i porodične orijentacije muslimanske omladine (Smajić, 2015). Oba rada ukazuju na povezanost religioznosti s kvalitetom partnerskih odnosa i usvajanjem porodičnih vrijednosti.

Treću kategoriju predstavljaju radovi usmjereni na *konceptualizaciju i mjerenje religioznosti.* U ovu grupu spada teorijski rad o mogućnostima primjene naučne metode u istraživanju religioznosti (Skelić, 2005), kao i empirijsko istraživanje posvećeno konstrukciji i validaciji Upitnika religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti (Isić-Imamović, Pehlić i Neimarlija, 2014). Ovi radovi postavljaju teorijske i metodološke temelje za kasnija empirijska istraživanja.

Najmanje zastupljena tematska cjelina odnosi se na *islamski odgoj i obrazovanje*, odnosno ulogu islamske vjeronauke u afirmaciji pozitivnih vrijednosti (Smajić, 2020). Za razliku od ostalih radova koji religioznost ispituju kao psihološki ili socijalni fenomen, ovaj rad fokusira se na obrazovnu i odgojnu funkciju religije u savremenom društvenom kontekstu.

Posmatrano u cjelini, vidljiv je razvoj istraživačkog fokusa. Dok su raniji radovi prvenstveno usmjereni na teorijska i metodološka pitanja religioznosti, kasniji radovi sve više istražuju njenu povezanost s različitim aspektima psihološkog, porodičnog i društvenog funkcioniranja, pri čemu mladi postaju dominantna istraživana populacija. Ovakav razvoj ukazuje na postepeni prelazak s konceptualnih razmatranja religioznosti prema njenom empirijskom proučavanju kao multidimenzionalnog psihološkog konstrukta koji se razmatra u različitim društvenim kontekstima.

Metodološki trendovi u psihološkim istraživanjima religioznosti

Analiza metodoloških karakteristika pokazuje da se istraživanja psihologije religioznosti u analiziranim glasilima razvijaju od pretežno teorijskih razmatranja prema empirijski utemeljenim istraživanjima. Od ukupno deset analiziranih radova, sedam (70%) predstavlja empirijska istraživanja, dok su tri (30%) teorijske prirode. Teorijski radovi dominantno su zastupljeni u ranijem periodu te se bave konceptualnim i metodološkim pitanjima istraživanja religioznosti, dok od 2011. godine empirijski pristup postaje dominantan oblik istraživanja.

Među empirijskim radovima dominira kvantitativna metodologija. Šest od sedam empirijskih istraživanja zasnovano je na primjeni upitničkih instrumenata i statističkoj obradi podataka, dok je samo jedno istraživanje provedeno kvalitativnim pristupom, korištenjem polustrukturiranih intervjua i tematske analize. Ovi nalazi ukazuju da se religioznost u analiziranim radovima najčešće proučava kao mjerljivi psihološki konstrukt čiji se odnosi s drugim varijablama ispituju primjenom kvantitativnih istraživačkih postupaka.

Analiza uzoraka pokazuje značajne razlike u njihovoj veličini i strukturi. U empirijskim istraživanjima broj ispitanika kreće se od devet učesnika u kvalitativnom istraživanju religijskog iskustva do 1151 ispitanika u istraživanju religioznosti i porodične orijentacije muslimanske omladine. Najčešće istraživane populacije su mladi i studenti, koji čine uzorak u pet od sedam empirijskih istraživanja. Samo jedno istraživanje provedeno je na bračnim parovima, dok kvalitativno istraživanje uključuje mlade osobe koje redovno obavljaju namaz. Ovakva struktura uzoraka ukazuje na izraženu usmjerenost istraživanja prema adolescentima i

mladim odraslim osobama, dok su druge populacijske skupine znatno manje zastupljene.

Kada je riječ o instrumentariju, dominiraju različiti oblici upitnika religioznosti. U analiziranim radovima koriste se standardizirane mjere, poput Skale centralne religioznosti, kao i instrumenti razvijeni u domaćem kontekstu, posebno Upitnik religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti. Pored mjera religioznosti, instrumenti su prilagođeni istraživanoj problematici te uključuju upitnike religiozne orijentacije, mjere religijske prakse i samoidentifikacije, kao i kvalitativni intervju usmjeren na religijsko iskustvo. Posebno je značajno da jedno istraživanje (Isić-Imamović, Pehlić i Neimarlija, 2014) ima za cilj razvoj i validaciju novog mjernog instrumenta, što predstavlja važan doprinos metodološkom razvoju ove istraživačke oblasti.

Analiza statističkih postupaka pokazuje da dominiraju korelacijske i multivarijatne metode analize podataka. U istraživanjima su primijenjene korelacijske analize, kanonička korelacijska analiza, analiza varijanse, faktorska analiza i drugi multivarijatni postupci. Faktorska analiza korištena je u svrhu validacije instrumenta religioznosti, dok su korelacijske i kanoničke analize primjenjivane za ispitivanje odnosa religioznosti s različitim psihološkim i socijalnim varijablama. Kvalitativno istraživanje oslanja se na tematsku analizu intervjua, što predstavlja jedini primjer primjene interpretativnog istraživačkog pristupa u analiziranom uzorku.

Posmatrano u cjelini, metodološki razvoj istraživanja karakterizira postupni prelazak od teorijskih razmatranja prema empirijskim istraživanjima, uz jasnu dominaciju kvantitativne paradigme. Istovremeno, uočava se relativno ograničena metodološka raznolikost. Eksperimentalni, longitudinalni i mješoviti istraživački dizajni nisu zastupljeni, a kvalitativna istraživanja predstavljaju izuzetak. Stoga se može zaključiti da je psihologija religioznosti u analiziranim glasilima metodološki najviše usmjerena na presječna korelacijska istraživanja koja ispituju povezanost religioznosti s različitim psihološkim i socijalnim aspektima funkcioniranja pojedinca. Ovakvi nalazi ukazuju na postupno metodološko sazrijevanje istraživačkog područja, ali istovremeno otvaraju prostor za veću primjenu raznovrsnijih istraživačkih dizajna i metoda u budućim istraživanjima.

Razvojni trendovi (1982–2026)

Analiza cjelokupne građe objavljene u četiri publikacije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u periodu od 1982. do 2026. godine pokazuje da se psihologija religioznosti kao prepoznatljivo istraživačko područje razvija relativno kasno. Iako analizirana građa obuhvata period od 45 godina, prvi rad koji se može svrstati u područje psihologije religioznosti objavljen je tek 2005. godine. Ovakav nalaz ukazuje da u ranijem periodu psihološka perspektiva nije predstavljala značajnije zastupljen istraživački okvir u analiziranim glasilima, koja su bila dominantno usmjerena na islamske nauke, teologiju, odgoj i obrazovanje, historiju i druga srodna područja.

Na osnovu vremenske distribucije radova, mogu se izdvojiti tri razvojne faze istraživanja psihologije religioznosti. Prvu fazu (2005–2010) karakterizira početna konceptualizacija istraživačkog područja. U ovom periodu objavljen je jedan teorijski rad koji razmatra mogućnosti primjene naučne metodologije u istraživanju religioznosti, čime su postavljeni metodološki temelji za kasnija empirijska istraživanja.

Druga faza (2011–2020) predstavlja period u kojem psihologija religioznosti dobija jasnije metodološke i tematske konture. U odnosu na prethodni period, dominiraju empirijska istraživanja, razvijaju se i validiraju mjerni instrumenti, a religioznost se sve češće proučava u kontekstu psiholoških i socijalnih aspekata funkcioniranja pojedinca i porodice. U ovom periodu objavljeno je šest radova koji obuhvataju teorijska razmatranja, razvoj i validaciju mjernih instrumenata te empirijska istraživanja religioznosti u kontekstu bračnih odnosa, porodičnih vrijednosti, religijskog iskustva i islamske vjeronauke. Istovremeno dolazi do prelaska s dominantno teorijskog na empirijski pristup, pri čemu religioznost sve češće postaje predmet psiholoških istraživanja.

Treću fazu (2021–2026) karakterizira veća istraživačka usmjerenost prema savremenim psihološkim temama i mentalnom zdravlju. U ovom periodu religioznost se istražuje u odnosu na anksioznost, psihosocijalne posljedice kockanja te karakteristike religioznosti pripadnika Generacije Z. U odnosu na prethodni period uočava se izraženija primjena standardiziranih psiholoških instrumenata i statističkih analiza, kao i veća usmjerenost na istraživanja mladih kao dominantne populacije. Ovakav tematski zaokret ukazuje na proširenje istraživačkog fokusa, pri čemu se izbor istraživačkih problema sve više usklađuje s aktuelnim društvenim okolnostima i savremenim izazovima s kojima se suočavaju mladi. Na taj način religioznost se više ne proučava samo kao zaseban fenomen, već i kao potencijalni zaštitni ili prediktivni faktor u kontekstu savremenih psiholoških i društvenih procesa.

Posmatrano kroz cijeli analizirani period od 1982. do 2026. godine, razvoj psihologije religioznosti ne karakterizira kontinuiran rast broja publikacija, nego postupna institucionalizacija istraživačkog područja. Nakon dugog razdoblja u kojem psihološke teme religioznosti nisu bile zastupljene, od 2005. godine bilježi se njihovo kontinuirano prisustvo, iako s relativno malim brojem radova. Istovremeno se može uočiti kvalitativna promjena istraživačkog fokusa – od metodoloških i teorijskih

pitanja prema empirijskom proučavanju religioznosti kao psihološkog konstrukta povezanog s različitim aspektima individualnog i društvenog funkcioniranja.

Ovakva razvojna dinamika sugerira da je psihologija religioznosti u analiziranim glasilima još uvijek istraživačko područje u razvoju. Iako broj objavljenih radova ostaje relativno skroman u odnosu na ukupni vremenski okvir analizirane građe, kontinuitet objavljivanja nakon 2005. godine i širenje istraživačkih tema ukazuju na postepeno jačanje interesa za psihološke aspekte religioznosti i njihovu integraciju u širi naučni diskurs Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Analiza radova objavljenih u četiri publikacije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (1982–2026) pokazuje da se psihologija religioznosti kao istraživačko područje javlja tek nakon 2005. godine. Od tada je prisutan postepen porast empirijskih radova, uz dominantno kvantitativni pristup i korištenje korelacijskih i multivarijantnih statističkih metoda, dok su kvalitativni i složeniji dizajni rijetko zastupljeni. Tematski fokus se razvija od teorijskih i metodoloških pitanja prema istraživanju odnosa religioznosti s porodičnim funkcioniranjem, mentalnim zdravljem i savremenim psihosocijalnim fenomenima, posebno kod mladih.

Ovakav obrazac ukazuje da je psihologija religioznosti u analiziranim glasilima dostigla određeni stepen kontinuiteta i tematske stabilnosti, ali da njen metodološki razvoj još uvijek nije dovoljno raznolik. Iako je vidljiv porast broja empirijskih istraživanja i proširenje istraživačkih tema, većina radova i dalje se oslanja na prosječne korelacijske nacrte i ograničen broj metodoloških pristupa. Takvi nalazi ukazuju na potrebu za metodološkim unapređenjem budućih istraživanja, uključujući primjenu raznovrsnijih istraživačkih nacrta, složenijih statističkih analiza i teorijski utemeljenijih istraživačkih modela.

Literatura

Allport, G., & Ross, J. M. (1967). "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 447–457.

Brkić, M. i Smajić, A. (2021). "Odnos između stepena anksioznosti i religioznosti kod studenata Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 25, 147–164.

Drače, S., Efendić, E., i Hadžiahmetović, N. (2016). "The Relation among intrinsic religiosity, religious fundamentalism and attitudes toward outgroups in Muslims from Bosnia and Herzegovina", *Primenjena psihologija*, 8, 4, 379–394.

Draganović, S., Hasanović, M., Oruč, B., i Pervan, A. (2025). "Islamic psychological therapy interventions applied by mental health practitioners: A qualitative study", *Spiritual Psychology and Counseling*, 10, 1, 47–67.

Dušanić, S. (2020). *Religioznost mladih u postkonfliktnom društvu: sinteza istraživanja u Bosni i Hercegovini.* Laktaši: Grafomark.

Isić, A. (2011). "Kakonički odnosi religioznosti i bračnog kvaliteta", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 9, 135–152.

Isić-Imamović, A., Pehlić, I., i Neimarlija, M. (2014). "Konstrukcija i metrijske karakteristike Upitnika religioznosti", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 12, 1, 17–37.

Isić-Imamović, A., i Hasanagić, A. (2020). "Psihološki aspekti religijskog iskustva mladih u islamskoj molitvi – namazu", *Novi Muallim*, 21, 81, 15–22.

Joldić, R., Pehlić, I., i Hasanagić, A. (2025). "Sociodemografske varijable i religioznost kao determinante psihosocijalnih posljedica kockanja i stavova o kockanju kod mladih", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, 17, 17, 245–274.

Koenig, H. G. (2009). "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review", *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54, 5, 283–291.

Moreira-Almeida, A., Lotufo-Neto, F., i Koenig, H. (2006). "Religiousness and mental health: a review", *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 28, 3, 242–250.

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice.* New York: Guilford Press.

Ramić, O., i Botić, N. (2011). "Osnove islamskog pogleda na koncept emocionalne inteligencije", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, 4, 4, 247–270.

Saroglou, V. (2011). "Believing, Bonding, Behaving, and Belonging: The Big Four Religious Dimensions and Cultural Variation: The Big Four Religious Dimensions and Cultural Variation", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 8, 1320–1340.

Skelić, Dž. (2005). "Mogućnosti primjene znanstvene metode u istraživanju religioznosti", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 3, 249–261.

Smajić, A. (2015). "Religioznost i porodična orijentacija muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 19, 34, 191–218.

Smajić, A. (2020). "Uloga islamske vjeronauke u afirmaciji pozitivnih vrijednosti – mogućnosti i izazov", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 24, 315–334.

Sulejmanović, D. (2025). "Religioznost mladih Z generacije", *Novi Muallim*, 26, 101, 42–49.

Abstract

THE PSYCHOLOGY OF RELIGIOSITY IN THE PUBLICATIONS OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1982–2026)

Dijana Sulejmanović

The psychology of religiosity is now recognized as a distinct field of research within contemporary psychology, whose development can be traced through empirical research and scholarly publishing. In Bosnia and Herzegovina, one of the significant venues for publishing works that examine religion from various scholarly perspectives, including the psychological perspective, is provided by the official publications of the Islamic Community. The aim of this study is to analyze the representation of the psychology of religiosity in the publications of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina from 1982 to 2026, and to identify the thematic and methodological characteristics of the published works, as well as their development across different periods.

The research was conducted using bibliographic and content analysis. From a sample of 3,090 published articles, those addressing psychological aspects of religiosity were identified and analyzed. For each relevant article, the year of publication, type of work, thematic area, methodological approach, research instruments, and methods of analysis employed were recorded.

The results show that the psychology of religiosity constitutes a relatively small, yet consistently present, segment of the publishing output of the analyzed periodicals over the past two decades. At the same time, a shift can be observed from theoretical and review-based works toward empirical research, accompanied by an expansion of research topics and the application of more diverse methodological procedures. Nevertheless, the number of empirical studies remains limited, indicating a need for further development of this field of research within the psychology of religiosity in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: psychology of religiosity, religiosity, content analysis, Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, scholarly journals

الملخص

سيكولوجية التدين في مطبوعات المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك (1982–2026)

ديانا سليمانوفيتش

يتم الحديث اليوم عن سيكولوجية التدين باعتبارها مجالا بحثيا معروفا في علم النفس المعاصر، والذي يمكن تتبع تطوره عبر الأبحاث التجريبية وأنشطة النشر. وتُعد الإصدارات الرسمية للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك من أهم المنابر لنشر الأعمال التي تتناول الدين من منظورات علمية متنوعة، بما في ذلك منظور علم النفس. ويهدف هذا المقال إلى تحليل مدى حضور سيكولوجية التدين في إصدارات المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك بين عامي 1982–2026، وتحديد الخصائص الموضوعية والمنهجية لتلك الإصدارات، إضافة إلى تطورها عبر المراحل الزمنية.

وقد أُجريت الدراسة بتطبيق التحليل الببليوغرافي وتحليل المضمون. وقد شملت الدراسة عينة مكونة من 3,090 مقالا منشورا، فتم اختيار وتحليل المقالات التي تتناول الجوانب النفسية للتدين. وتم في كل مقال تسجيل سنة النشر، ونوع المقال، ومجاله الموضوعي، والمنهجية المتبعة فيه، وأدوات وأساليب التحليل المستخدمة.

وتشير النتائج إلى أن سيكولوجية التدين تُشكل جزءا صغيرا نسبيا، ولكنه مكون حاضر باستمرار، في محتويات المجلات التي تم تحليلها على مدى العقدين الأخيرين. وفي الوقت نفسه، لوحظ تحول من المقالات النظرية الاستعراضية إلى البحوث التجريبية مع توسيع نطاق مواضيع البحث وتطبيق إجراءات منهجية أكثر تنوعا. ورغم ذلك، لا يزال عدد الأبحاث التجريبية محدودا، مما يؤكد الحاجة إلى المزيد من التطوير في هذا المجال البحثي ضمن سيكولوجية التدين في البوسنة والهرسك.

الكلمات المفتاحية: سيكولوجية التدين، التدين، تحليل المضمون، المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، المجلات العلمية.